

AUGUSTINUS ' Gij hebt ons tot U gemaakt en ons hart is onrustig totdat het rust in U '.

0. Vooraf

De inhoud van dit werkstuk over Augustinus (354-430) kan alleen maar voorlopig zijn. Het is niet mogelijk om op basis van enkele tekstfragmenten uit de *Confessiones* een beschrijving te geven van de spiritualiteit van Augustinus zonder hem tekort te doen. Om dezelfde reden wil ik ook graag terughoudend zijn in de evaluatieve opmerkingen.

Toch zijn met name de analytische redeneringen van Augustinus wel makkelijker te volgen en te begrijpen dan de teksten van mystici zoals bijvoorbeeld Eckhardt, Boehme, en vele anderen. Die teksten zijn talige uitdrukking van mystieke ervaring, en dat geldt in (veel) mindere mate voor de denkteksten van Augustinus. Maar om zelfs Augustinus' denken enigszins te begrijpen is een gedegen studie nodig. Dat is bij mij niet het geval, vandaar benadruk ik de voorlopigheid en betrekkelijkheid van dit werkstuk.

1. Inleiding

Augustinus is sterk beïnvloed door christelijke richtingen (met name arianisme, donatisme, pelagianisme), door vooral het manicheïsme, door gnostische stromingen en het neo-platonisme (1). Dat blijkt bijvoorbeeld in zijn denken en spreken over de opgang naar God. In tegenstelling tot het manicheïsme en de gnostiek is hij na zijn bekering tot christen het oneens met de opvatting dat de opklimming naar het Ene door eigen activiteit van de mens is te bewerkstelligen. Altijd is daarbij volgens Augustinus de genade van God nodig. De opgang naar God is geworteld in een act van God die aan ons gegeven wordt.

De opklimming naar God blijft overigens een hoofditem in zijn werk. Hij neemt afstand van 'ketterse' geestesstromingen door ze te bestrijden. Hierdoor ontstaat bij Augustinus een soort negatief referentiekader voor zijn zoektocht naar God. Daarnaast kiest Augustinus wel positief voor de God van de Bijbel, waarbij hij ook het Oude Testament christocentrisch opvat. De bijbelse taal, vooral die van de psalmen, geeft Augustinus woorden om zich uit te drukken. Ambrosius van Milaan heeft een grote rol gespeeld bij de bekering van Augustinus tot christen.

De hoofdtoon in *Confessiones* is niet schuldbelijdenis, maar lofprijzing (*confessio laudis*). Dat komt paradoxaal over, omdat de zo rationele Augustinus zichzelf eerst lijkt te willen overtuigen en dan plotseling zo'n toonwending in de tekst. Overal zie je in de *Confessiones* die overgangen van zoeken en reflecteren naar lofprijzende oratio. De 'afstandelijke' denkbeweging verandert dan in gebed met het aanspreken van God in de 2e persoon enkelvoud (U). Het lijkt of die oratio zijn bron vindt in de denkende activiteit. Augustinus zou het daar zeker niet mee eens zijn, maar zeggen dat God zélf bron van de lofprijzing is.

(1) Hans van Reisen, *Augustinus, bisschop van Hippo. Beknopt overzicht van zijn leven en werk*. Augustijns Instituut, Eindhoven 1995.

Augustinus presenteert zich als een zoekende mens.

Hij wil God zoeken en reflecteert over zijn zoeken én over God. God omvat alles en is niet door de mens te omvatten, zegt Augustinus. God past niet in menselijke denkcategorieën, en toch moeten we Hem met onze ontoereikende vermogens zoeken.

Voor Augustinus is zoeken tevens vinden. Nadenken over het zoeken is een onlosmakelijk onderdeel in de opgang naar God. Dit is niet een principe van oorzaak (zoeken) en gevolg (vinden), maar een *principe van gelijktijdigheid*. We zoeken omdat het vinden er al is, en omdat wat we zoeken er al is, willen en kunnen we zoeken. In het gemis (daarom zoeken we) is ook altijd een zekere aanwezigheid van het gemis aanwezig. Categorieën van oorzaak en gevolg worden door Augustinus als het ware opgeheven door ze in elkaar te schuiven. Nauw hierbij aansluitend staan in de redeneringen van Augustinus vaak karakteristieke *cirkelbewegingen* zoals: datgene wat je zoekt, is ook datgene wat je leidt (dus je bent al aangeraakt)

In de *Confessiones* hanteert Augustinus ook het *principe van omkering*. Voorbeeld: Omdat ik geschapen ben, is God reeds in mij; en dan de omkering 'God in mij' wordt 'ik in God'. Retor Augustinus maakt natuurlijk ook gebruik van *sylogistische redeneringen*.

De *methode van Augustinus* in *Confessiones* is die van vragen stellen, gevolgd door stellende beweringen, die dan weer gevolgd worden door volgende mogelijkheden in de vraagstelling of door nieuwe vragen. Daarbij staat Augustinus dan vervolgens stil. Het zijn tastende bewegingen, en in die tastende vragen wordt in de vragen zelf en in de antwoorden uitdrukking gegeven aan het onderliggend verlangen zelf. Een verlangen dat in wezen van God komt en daarom slaat deze vraagmethode zo dikwijls om in lofprijzend gebed.

Over de inhoudstructuur van *Confessiones* zegt Augustinus dat eerste tien boeken zijn geschreven over hemzelf om de mensen te richten op Hem. De drie overige boeken handelen over de Heilige Schrift ("Nalezingen", *Retract. II,32*)

2. De spiritualiteit van Augustinus

Uitgaande *Confessiones I,1* heb ik gepoogd de spiritualiteit van Augustinus weer te geven.

*Groot zijt Gij
De sterfelijke mens wil U prijzen.
Gij wekt hem er toe op
Zodat het hart rust vindt in U.
Laat mij, Heer, weten en inzien,
Zij zullen God prijzen, die Hem zoeken.
Laat me U zoeken.
'Mijn God!'*

Deze spiritualiteit krijgt in de bestudeerde tekstfragmenten uit de *Confessiones* inhoudelijke invulling.

Uit Boek I Loven en zoeken, zoeken en loven; Godsrelatie

Augustinus ziet de mens, zichzelf, als schepsel, als geschapen door God. Ons bestaan is Gods initiatief. Daarom is daar in de mens de wil, die van God komt, om God te zoeken en te loven. God heeft ons een richting in geschapen, gericht naar Hem toe. Ons zoeken naar God is reeds genade van God. Het opgaan naar God toe is een onrust die rust vindt in God. Het is richting (tot God) en doel (in God). Maar God komt ook naar en in mij! Omdat de mens geschapen is is God in de mens. Ik in God en God in mij? Het grote in het kleine. De schepper in het schepsel? Onbeantwoorde vragen, wel verwondering. *'Mijn' God!*

In deze twee woorden *'Mijn' God!* drukt Augustinus met heel zijn kennen en loven de godsrelatie uit.

Ondanks de ingeschapen wil naar God, zijn in de mens krachten (de zonde, de hoogmoed) die het zoeken en prijzen van God tegenhouden. Kennis is een voorwaarde om Gods wil in ons ruimte te geven en zo deze krachten te beteugelen. Daarom kom je bij Augustinus niet alleen lofprijzend gebed tegen, maar ook smekende gebeden als *laat mij weten, laat mij inzien*. Interessant is die wederkerige relatie tussen kennen en bidden.

Loven, bidden, smeken is geworteld in kennen van God, maar tevens is kennen van God een gevolg van loven, bidden, smeken. Het 'kenvermogen' van God zelf is de omvattende liefde. In het berouwvol weten van eigen zonde en hoogmoed, weet Augustinus van de liefdesdimensie in de godrelatie 'Mijn God!'. Gods toorn verstaat Augustinus dan ook als een uiting van liefde. God let niet op de bouwval van onze ziel, maar verlangt daar ondanks alles te huizen.

Uit boek X God zoeken en het gelukkig leven

Augustinus gaat uitvoerig in op de rol van de menselijke vermogens, zoals het geheugen en de herinnering, om God te zoeken. Deze vermogens zijn enerzijds onontbeerlijk maar anderzijds volstrekt ontoereikend. Onze 'eigen' vermogens zijn te menselijk, dus te beperkt, om God te omvatten. God bedenken in menselijke categorieën is van God een afgod maken

Maar God zoeken en blijven zoeken is van levensbelang. Augustinus toont wat er gebeurt als je zoekt naar God en hoe menselijke vermogens daarbij gebruikt worden.

Als een mens zoekt naar God, dan zoekt hij het *gelukzalige leven*. Dat is het leven, dat door ieder wordt gewild. Waar hebben we het leren kennen, dat we het willen zoeken? Omdat we eens gelukkig zijn geweest, dáárhoor is het in ons geheugen, maar we zijn het vergeten.

Verlangen naar gelukkig leven veronderstelt kennis van gelukkig leven en kennis van gelukkig leven veronderstelt dat we ooit gelukkig zijn geweest. Daarom moeten we zoeken, en met heel ons wezen blijven zoeken, om te vinden. De opklimmende weg naar God gaat echter voorbij aan het geheugen alléén. God laat door zijn genade vinden wat we vergeten zijn.

Het gelukzalige leven is de ware vreugde, het zich verheugen in God. Dit is een 'onzintuiglijke' vreugde. In het gelukkig leven is God onze richting, is God onze plaats, is God onze reden (tot U, in U, om U). Het gelukkige leven is de vreugde om de waarheid. Lichaam, ziel en geest, alles is in de gelukzaligheid georiënteerd op God. De ervaring van God geeft geen verzadiging, maar wekt alleen maar meer verlangen op vanuit God naar God.

Al degenen die niet krachtig genoeg zoeken, die iets anders liefhebben dan God, willen het voorwerp van hun liefde de waarheid laten zijn. Hun zoeken wordt gericht door wat er niet is, wordt niet door God geleid. Maar ze willen hun dwaling niet inzien dat ze een onware vreugde nastreven. Daarom haten ze de waarheid en keren ze zich af van God. De mens sluit zich dan op in blindheid. En hoewel hijzelf niet verborgen is voor de waarheid, is de waarheid wel voor hem in duister gehuld.

Uit Boek VII Aanschouwing

In (gnostische) stromingen en in neo platoonse boeken vindt Augustinus geen innerlijke bevrediging en grijpt daarom terug naar de Heilige Schrift. Hij ziet in deze omkeer de leidende hand van God. Ontwaken is werk van God.

Het kwaad is, zegt hij reagerend op maniëchistische opvattingen, geen kwaad principe.

Het kwaad is een verkeerde gerichtheid van de wil, die zich van God heeft afgewend en die zich verliest de uiterlijke dingen, zich innerlijk vergooiend. Kwaadheid en boosheid is verwijderd zijn van God, niet in God zijn, maar in zichzelf zijn.

Augustinus beschrijft de ervaring van het *lichtvisioen* in zijn hart. Hij wordt ‘van verre’ geroepen, treedt in zijn binnenste en ziet met het oog van zijn ziel *boven* zich een onveranderlijk licht: *Het licht was boven mij en ik beneden, omdat ik door het licht gemaakt was*. In deze lichtervaring komt heel duidelijk de relatie schepper- schepsel naar voren, maar niet als een afstand, maar als ‘hoger’ onveranderlijk licht dat uitstraalt in een ‘lager’ afhankelijk licht. Dat geeft het beeld van onderscheidenheid én eenheid. Augustinus ziet als in een flits in dat: waarlijk zijn alleen Hij is, die onveranderlijk blijft. Als de mens niet in God blijft, zal hij ook niet in zichzelf zijn. Mens zijn is in God zijn. Augustinus spreekt over een ‘sidderende aanschouwing’ waarin liefde en schrik (huiver) samen gaan..

De aanraking door God is een zoekend opklimmen van de mens naar God, maar altijd en vooral door genade van God. Op eigen kracht alleen kan de mens God niet bereiken. De aanschouwing blijft niet. Het is de mens eigen om door de krachten die hem hechten aan het stoffelijke, aan de uiterlijke wereld, aan niet God, van de aanschouwing weggerukt te worden. De aanschouwing geeft wel een ‘herinnering vol liefde’, en dat spoor voedt het verlangen naar ‘*Mijn God!*’

Echte voldoening is alleen maar te vinden in God. Hij spoort ons aan om het leven te zien als een pelgrimstocht naar de verwerkelijking van een blijvend schouwen van God. Vanuit zijn *ervaring* weet Augustinus zeker: God naar wie ik op zoek was, droeg vanaf den beginne mijn zoeken. Er is derhalve een cirkelbeweging: waar ik naar zoek, leidt mij als een verre herinnering, als de rusteloosheid van het hart, als een begeerd geluk. Hoe ambigu deze kracht aanvankelijk voor de mens ook is en hoezeer zij ook gaandeweg gezuiverd moet worden, het is deze kracht die stuurt en ons trekt naar God.

3. Evaluatie

Ook na intensieve bestudering van deze fragmenten uit *Confessiones* voel ik me ‘inhoudelijk’ niet zo door Augustinus’ denken aangesproken. Dat zegt – denk ik – meer over mij dan over Augustinus!

- Door zijn – soms ver doorgevoerde - rationaliteit komt Augustinus bij mij elitair over. Ik mis in wat ik gelezen heb praxis en solidariteit met de gewone man, ook verantwoordelijkheid voor de schepping in haar gemanifesteerde veelheid.

- Bovendien lijkt zijn rationaliteit ‘gestuurd’ en is daarom in mijn ogen ook beperkt. In de toepassing van zijn methode (in de inleiding aangestipt) meen ik op te merken dat voor de hand liggende vraagmogelijkheden en nieuwe vragen bij Augustinus blijven liggen.

- Ook slaat de rationele analyse lijkt het soms door. Bijvoorbeeld daar waar hij na een heel wat stappen beginnend bij de lichamelijke waarneming, concludeert dat verstandelijke redenering zelf veranderlijk is, en dat het onveranderlijke dus boven het veranderlijke moet worden gesteld.

- Ik zie in hem – misschien ten onrechte en zijns ondanks – de figuur waarin en waardoor de veelvormigheid van vroegere christelijke kerkgemeenten, werd getransformeerd tot één dominante richting uitmondend in de zo dogmatisch gebleken Roomse Kerk. Maar misschien zie ik dat verkeerd. De mystiek in die *ene* kerk lijkt door de rationaliteit van kerkvaders als Augustinus naar de marge te zijn gedrongen, en dat tot de dag van vandaag.

- Ook kan ik niet goed begrijpen dat Augustinus met zijn verstandelijk inzicht de willekeur van zijn keuzerichting niet heeft gezien. Heeft dat te maken met het negatieve motivatiekader, het zich afkeren van andere geestelijke stromingen en in het reine komen met zijn eigen zwakheden?

- Hoe is het toch mogelijk dat Augustinus spreekt over de omvattende liefde van God en toch verkondiger en apologeet is van een predestinatieleer. Dat kan toch niet alleen maar spirituele

tactiek zijn, om te voorkomen dat mensen goed doen ten behoeve van het eigen zielenheil in plaats van goed doen om God? Zijn genadeleer lijkt hiermee in strijd. De essentie van zijn genadeleer is voor mij wel heel overtuigend.

- Een hoofdpunt van mijn twijfel is de bekommernis om het eigen heil, het streven naar de gelukzaligheid in God. Zelf ervaar ik 'spiritueel egoïsme' als een valkuil en meen ik te 'horen' dat het uiteindelijk gaat om het heil van allen en alles.

Maar ik ben zeker niet alleen terughoudend wat Augustinus betreft.

- Wat bij mijn heel positief aanspreekt is:

- dat in de vragen die voortkomen uit zijn zoeken, het antwoord op de vragen in de vragen zélf naar voren komt. In die vragen wordt als het ware de sturing van God in het denken zichtbaar;

- dat in de 'samenspraak' tussen hoofd en hart een innerlijke geloof en zekerheid in het hart opwelt;

- dat al het denken en redeneren dikwijls als vanzelf samenkomen in smeken, danken, loven, dus in oratio.

Soms wordt de vraag gesteld of Augustinus een mysticus is. Spreekt hij 'uit eigen ervaring' als hij het over aanraking en aanschouwing heeft, of meer vanuit een indirect weten? Het beschreven lichtvisioen en het visioen van Ossia (*Confessiones* Boek IX,17-26) lijken mij zeker uitdrukkingen te zijn van mystieke ervaring. Zelf vind ik het overigens niet zo belangrijk of iemand mysticus is of niet. Kennis over God van God kan immers via meerdere kanalen tot ons komen, ook via (geïnspireerd) denken. God zelf beschikt hoe en bij wie Hij zich openbaart.

Riethoven, 21 juli 2010